

Hoe een vazalstaat van Hitler het heft in eigen hand nam

De Slowaakse Nationale Opstand, 1944

Nederland viert 75 jaar bevrijding. In Slowakije herdenkt men uitgebreid de Nationale Opstand van 1944. Die stond in scherp contrast tot de volop met de nazi's collaborerende regering, laat **Ivo van de Wijdeven** zien.

Wie wel eens in de Slowaakse hoofdstad Bratislava is geweest, kan hem niet hebben gemist: de futuristische SNP-brug uit 1972 over de Donau is een echte eyecatcher. Boven op de 85 meter hoge centrale pilaar bevindt zich een restaurant in de vorm van een vliegende schotel. SNP is niet de Slowaakse afkorting voor UFO, maar staat voor Slovenské Národné Povstanie oftewel de Slowaakse Nationale Opstand van 29 augustus 1944. Toen kwam een deel van het Slowaakse leger in opstand

tegen het autoritaire regime van Vodka (leider) Jozef Tiso en zijn Slowaakse Volkspartij.

De wortels van Tiso's regime gingen terug naar het einde van de Eerste Wereldoorlog en het ontstaan van de Tsjecho-Slowaakse Republiek uit de brokstukken van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie. De in 1913 opgerichte Slowaakse Volkspartij was van meet af aan fel tegen de samenvoeging van Slowaken en Tsjechen in één land geweest. Oprichter en eerste partijleider Andrej Hlinka en zijn opvolger Tiso waren conservatieve katholieke priesters

Adolf Hitler schudt in 1941 te Berlijn zijn vazal Jozef Tiso de hand. Op de achtergrond de hoge Duitse ambtenaar, diplomaat en SS'er Alexander von Dörnberg. Links: opstandelingen in 1944 bij hun luchtafweergeschut (foto Pavel Pelech via Wikimedia Commons).

en meenden dat de overwegend katholieke Slowaken werden onderdrukt door de overwegend protestantse Tsjechen, die vanuit Praag de scepter zwaaiden.

Inderdaad hield de regering zich ondanks eerdere beloften doof voor Slowaakse verzoeken om autonomie. De eerste Tsjechoslowaakse grondwet ging uit van het bestaan van één Tsjechoslowaaks volk met één Tsjechoslowaakse taal.

Een meerderheid van de Slowaken maakte zich hier totaal geen zorgen over, maar dat veranderde in de jaren '30. Het overwegend agrarische Slowakije was achterop geraakt bij het welvarende geïndustrialiseerde Tsjechië en werd bovendien relatief zwaar getroffen door de wereldwijde depressie. De Slowaakse Volkspartij speelde handig in op sociaaleconomische onrust en propageerde autonomie als remedie. Van deze wens maakte Hitler handig gebruik.

Aan de Duitse leiband

Na de overeenkomst van München tussen Duitsland, Italië, Groot-Brittannië en Frankrijk vielen Duitse troepen op 1 oktober 1938 het Sudetenland in Tsjechië binnen om de hier wonende Duitse minderheid 'Heim ins Reich' te brengen. De politieke instabiliteit die dat tot gevolg had, maakte de weg vrij voor Slowaakse autonomie én een machts-overname door de Slowaakse Volkspartij.

Net als veel andere Europese conservatief-nationalistische partijen in het interbellum flirtte deze partij met het fascisme. Sterke leiders waren in de jaren '30 in de mode. Tiso werd leider van een eenpartijstaat waar Tsjechen en Joden voortaan tweederangsburgers waren.

In maart 1939 eiste Hitler dat Tiso de onafhankelijkheid van de Slowaakse Republiek uitriep. Tsjechoslowakije viel uiteen en de resterende Tsjechische gebiedsdelen Bohemen en Moravië werden een Duits protectoraat. Hitler dwong Tiso een verdrag te tekenen: in ruil voor Duitse bescherming beloofden de Slowaken het buitenlands, militair en economisch beleid 'in nauwe samenwerking met de Duitse regering' vorm te geven. Het 'onafhankelijke' Slowakije liep als vazalstaat aan de Duitse leiband. Driekwart van de Slowaakse export was bestemd voor de Duitse oorlogsindustrie. Slowaakse troepen namen deel aan de Duitse invasies

van Polen en de Sovjet-Unie. Vanaf maart 1942 werden Joden gedeporteerd; sterker: het Slowaakse regime betaalde de Duitsers 500 Reichsmark per persoon voor de 'hervestiging' van Slowaakse Joden in 'speciaal gereserveerde gebieden' in Polen. Hitler was er uitermate tevreden over. Tegenover zijn minister van Propaganda Joseph Goebbels liet hij zich ontvallen dat het 'interessant is om te zien hoe dat katholieke priestertje ons de Joden aanlevert'. Tiso was in Hitlers ogen een trouwe bondgenoot en de Vodka kon tot het einde van de oorlog rekenen op steun van de Führer.

Samenzwering

Jozef Tiso's landgenoten waren minder van hem gecharmeerd. Toen de krijgskansen keerden, raakte de Slowaakse Volkspartij haar greep op de maatschappij kwijt. Het ondergrondse verzet was lang verdeeld geweest, maar in december 1943 sloegen Slowaakse protestanten en communisten de handen ineen. Zij sloten een geheim verbond: als Slowaakse Nationale Raad smeeden ze plannen om Tiso te wippen. Ze konden daarbij rekenen op de steun van hoge officieren die geen heil meer zagen in het bondgenootschap met de Duitsers. Ook waren er contacten met de Tsjechoslowaakse regering in ballingschap, die sinds 1939 in Londen zetelde.

Het ultieme doel van de Slowaakse Nationale Raad was de wederopstanding van de Tsjechoslowaakse Republiek, maar dan wel als federatie op basis van absolute gelijkwaardigheid tussen Tsjechië en Slowakije. Door een opstand hoopte de Raad internationale steun te vergaren voor dit idee en tegelijkertijd te bewijzen dat niet alle Slowaken heulden met de vijand.

Op papier leek het een solide plan. Vanuit een hoofdkwartier in de uitlopers van het Tatragebergte rond het pittoreske stadje Banská Bystrica in centraal Slowakije moesten eenheden van het Slowaakse leger de Wehrmacht in de rug aanvallen in defensieve stellingen bij de hoger gelegen bergpassen in het oosten. Het doel? De weg vrijmaken voor een offensief van het Russische Rode Leger vanuit Polen en Oekraïne.

Omdat er samenzweerders meededen op het hoogste regeringsniveau, konden in het geheim grote voorraden aangelegd worden. Zo had de president van de Slowaakse Centrale Bank meer dan drie miljard Slowaakse kronen naar Banská Bystrica gesluisd en had opperbevelhebber Ferdinand Čatloš twee nieuwe, zwaar bewapende infanteriedivisies – in totaal 25.000 manschappen – in het oosten gelegerd, onder het mom van voorbereidingen voor de verdediging van Slowakije. Dit was de harde kern van de opstand. Het ongeveer 14.000 man tellende, licht bewapende geheime Eerste Tsjechoslowaakse Leger in Banská Bystrica moest onder aanvoering van generaal Ján Golian – het meesterbrein van de opstand – een eventuele Duitse tegenaanval uit het westen afslaan.

Alle mannen onder de 40

In de zomer van 1944 kwam het oorlogsgeweld steeds dichterbij. De Wehrmacht leek overal in Europa op de terugtocht. Het Rode Leger stond bijna aan de grens van Slowakije. Vanuit de Sovjet-Unie per parachute gedropte partizanen zaaiden met hun acties onrust in Slowakije. In Warschau kwam het Poolse Binnenlandse

Monument voor de opstand van 1944 dat in Topoľčany staat, tussen Bratislava en Banská Bystrica (foto Peter Zelizňák via Wikimedia Commons).

Banská Bystrica op een door de tijd aangetaste foto uit 1906; de (katholieke) inwoners werden toen onderdrukt door de elite van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie (foto: Fortepan/Magyar Földrajzi Múzeum, via Wikimedia Commons).

Leger in opstand. Roemenië schaarde zich na een staatsgreep bij de geallieerden.

Tiso aarzelde lang of hij een Duits aanbod om te helpen bij het bestrijden van de partizanen zou accepteren, maar op 29 augustus kondigde hij aan dat de Wehrmacht grootschalige acties zou gaan uitvoeren op Slowaakse bodem. De aanwezigheid van vele Duitse soldaten maakte verzet des te gevaarlijker; de Slowaakse Nationale Raad kon niet langer wachten op het Rode Leger. Generaal Golian riep de opstand uit.

Čatloš kreeg echter op het laatste moment koudwatervrees en droeg de Slowaakse soldaten via de radio op in hun barakken te blijven. De Duitsers maakten van de verwarring gebruik om razendsnel hun eigen, eveneens in het geheim voorbereide plannen uit te voeren: ze ontwapenden het volgens hen onbetrouwbare Slowaakse leger. Zonder ook maar één schot te lossen werden Čatloš' nieuwe infanteriedivisies in het oosten uitgeschakeld. Slechts een paar duizend Slowaakse militairen wisten Banská Bystrica te bereiken.

Daar stonden Golian en zijn manschappen er alleen voor tegen een Duitse overmacht. Alle aanvalsplannen konden eigenlijk direct de prullenbak in, want hij had de handen vol aan het verdedigen van het gebied rond Banská Bystrica. Alle mannen van onder de 40 werden gemobiliseerd, waardoor Golians Eerste Tsjechoslowaakse Leger aanzwol tot 78.000 man. Het werd – zij het mondjesmaat – door de lucht bevoorradat door de Amerikanen en de Sovjets, die overigens wel 21 gevechtsvliegtuigen leverden.

De Slowaakse Nationale Raad organiseerde ondertussen het dagelijks leven in en rond Banská Bystrica. Een radiozender ver-

zorgde nieuwsbulletins, er verschenen opmerkelijk veel kranten, en films en theatervoorstellingen moesten het moreel hooghouden.

Verstoort in kapucijnenklooster

Dat was nodig ook. Het lukte de Duitsers niet meteen om de opstand de kop in te drukken, maar ze hadden het gebied rond Banská Bystrica volledig omsingeld en snoepten er steeds stukjes vanaf. Een poging van Tsjechoslowaakse eenheden van het Rode Leger om vanuit Polen door te stoten naar de opstandelingen liep vast op de Duitse fortificaties in het Tatragebergte.

De Slowaakse Nationale Opstand duurde uiteindelijk twee maanden, tot de Wehrmacht zwaar bewapende reserves

in de strijd gooide. Het Eerste Tsjechoslowaakse Leger werd van alle kanten tegelijk aangevallen door 83.000 Duitse militairen met tanks, artillerie en grootschalige luchtsteun. Op 27 oktober 1944 viel Banská Bystrica. Golian werd gevangengenomen en enige maanden nadien geëxecuteerd. De Wehrmacht bezette Slowakije en hield er met harde hand huis, maar dat mocht uiteindelijk niet baten. Ook na de opstand bleven 13.000 partizanen ondergronds actief en begin 1945 trok het Rode Leger Slowakije binnen. Op 4 april 1945 viel de hoofdstad Bratislava en vluchtten Tiso en de zijnen met de staart tussen de benen naar Duitsland. Hier troffen de Amerikanen hem later aan in een kapucijnenklooster. In 1947 werd hij in Praag ter dood veroordeeld en geëxecuteerd.

Na de oorlog werden Tsjechië en Slowakije herenigd; Tsjechoslowakije werd vanwege de gewapende opstand in Slowakije en andere activiteiten van Tsjechoslowaakse militaire eenheden niet tot de verliezers van de Tweede Wereldoorlog gerekend, ook al had Tiso's regering gecollaboreerd.

Opnieuw moesten naar autonomie strevende Slowaken zich schikken in een vanuit Praag bestuurde centralistische staat, zeker na de communistische machtsovername in februari 1948.

Het was onverstandig voor Slowaken om zich in het openbaar uit te spreken voor autonomie, maar die wens kwam al snel weer bovendrijven na de Fluwelen Revolutie van 1989. Een politieke en economische crisis in Slowakije leidde uiteindelijk op 1 januari 1993 tot een nieuwe onafhankelijke Slowaakse Republiek. De Slowaakse Nationale Opstand speelt een cruciale rol in hedendaagse Slowaakse geschiedenisboeken omdat deze de breuk belichaamt tussen de eerste – ook wel als klerikaal-fascistisch betitelde – Slowaakse Republiek van Tiso en de huidige.

Ivo van de Wijdeven is historicus en politiek analist. Hij schreef o.m. *De spoken van Visegrád – De onbekende geschiedenis van Polen, Hongarije, Tsjechië en Slowakije* (2018) en *De nieuwe rafelrand van Europa – De eeuwenlange voorgeschiedenis van Brexit en Trump* (2019, beide bij Spectrum).